

לוד "דיוספוליס - עיר האלוהים"

כתב-עת להיסטוריה, לארכיאולוגיה ולמורשת של לוד

Lod "Diospolis - City of God"

Journal of the History, Archaeology and Heritage of Lod

اللُد "ديوسبوليس - مدينة الإله"

مجلة آثار، تاريخ وتراث مدينة اللُد

כרך י' | المجلد 10 | Vol. 10

עורך: אלון שביט

المحرر: ألون شاييط

Editor: Alon Shavit

מרכז ציוני
LAND MARKS

מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר)
Israeli Institute of Archaeology

תוכן עניינים | מִפְהָרְס | Table of contents

חפירות אתר היכל התרבות בלוד 2022-2023: מאתר חניה פרהיסטורי לעיר של ימי המנדט הבריטי
ד"ר יואב ארבל וקיריל סגל | רשות העתיקות

التنقيب في موقع القاعة الثقافية في اللد 2022-2023: من منزل ما قبل التاريخ إلى مدينة انتدابية
الدكتور يواف أرييل وكيريل سيجال | سلطة الآثار

Excavations at the Cultural Center Site, Lod, 2022-2023: From a Prehistoric Camp to the British Mandate Town

Yoav Arbel, Ph.D and Cyrill Segal | Israel Antiquities Authority

————— ❖ 9 ❖ —————

שרידים מהתקופה האפיפליאוליתית בעיר העתיקה לוד

מאשה קרקובסקי וקיריל סגל | רשות העתיקות

بقايا من العصر الحجري القديم الانتقالي في البلدة القديمة في اللد

קרופסקי מאשה, קיריל סגל, سلطة الآثار | سلطات الآثار

An Epipaleolithic Site in the Old City of Lod

Masha Krakovsky and Cyrill Segal | Israel Antiquities Authority

————— ❖ 31 ❖ —————

ההתפשטות החשמונאית מערבה: עמק לוד ותל חדיד כמקרה מבחן

עמית אתיה | אוניברסיטת תל אביב

التوسع الحشموني غرباً: مرج اللد وتل حديد نموذجاً

عاميت اتيه | جامعة تل ابيب

The Hasmonean Expansion Westwards: The Lod Valley and Tel Hadid as a Case Study

Ammi Etya | Tel Aviv University

————— ❖ 51 ❖ —————

לוד - בירת טופרכיה

פרופ' זאב ספראי | אוניברסיטת בר-אילן

اللد كعاصمة توبارخية

البروفيسور زئيف سفاثي | جامعة بار ايلان

Lod as the Capital of a Toparchy

Prof. Ze'ev Safrai | Bar-Ilan University

————— ❖ 77 ❖ —————

יונקים ועופות ייחודיים מפסיפס בית האמידים הרומי בלוד

ד"ר ענת אביטל | חוקרת עצמאית

ثدييات وطيور فريدة من فسيفساء بيت الأثرياء الروماني في اللد

دكتور عانات اڤيتال | باحثة مستقلة

Exceptional Mammals and Birds from the Roman Mansion Mosaic in Lod

Anat Avital, Ph.D. | Independent Researcher

— * 99 * —

חורבת נכס (ח'רבת אל-כניסה): לדמותו של 'כפר-בת' בשפלת לוד בעת החדשה

פרופ' אברהם (אבי) שסון | החוג ללימודי ארץ ישראל - המכללה האקדמית אשקלון

حورفات نخس (خربة الكنيسة): لشكل (القرية البنت) في منخفض اللد في العصر الحديث

البروفيسور أبراهام (افي) ساسون | قسم دراسات أرض إسرائيل، الكلية الأكاديمية أشكلون

Ḥorbat Nekhes (Khirbat Al-Kunnisa): Features of a Modern-era "Satellite Village" in the Lowland of Lod

Prof. Avraham (Avi) Sasson | Land of Israel Studies Department – Ashkelon Academic College

— * 123 * —

בשולי המחקר • هامش البحث • On the Margins of Research

פרסומים שלא עברו שיפוט מדעי

— * 154 * —

לוד - זכרונות ד"ר ל. וחנה מג'רו

(נכתב כיומן אישי בשנים 1919-1920 והודפס בשנת 1965)

הקדמה מאת ד"ר אלון שביט | מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר)

اللذ-ذكريات الدكتور ل. وحنا ماجارو

(كُتبت كمذكرات شخصية في الأعوام 1919-1920م وطُبعت عام 1965م)

مقدمة - د. ألون شافيت | المعهد الإسرائيلي للآثار

Lod-Memoirs of Dr. L. and Hannah Majaro

(Written as a personal diary in 1919-1920 and printed in 1965)

Introduction by Alon Shavit, Ph.D. | Israeli Institute of Archaeology

— * 156 * —

יונקים ועופות ייחודיים מפסיפס בית האמידים הרומי בלוד

ד"ר ענת אביטל
חוקרת עצמאית

ثدييات وطيور فريدة من فسيفساء بيت الأثرياء الروماني في اللد

دكتور عانات افيتال
باحثة مستقلة

Exceptional Mammals and Birds from the Roman Mansion Mosaic in Lod

Anat Avital, Ph.D.
Independent Researcher

תקציר

פסיפס בית האמידים הרומי בלוד מציג תיאורים מדויקים שזכו לשבחים רבים בזכות האיכות הגבוהה של הפסיפס והחיוניות של הדמויות. המאמר עוסק בחקר פסיפס לוד והוא חלק ממחקר גדול ומקיף שעסק בצומח ובחי בפסיפסים רומיים וביזנטיים בארץ ישראל, והשוואתם לפסיפסי תקופות אלה במרחב הסובב, עבר הירדן המזרחי ואגן הים התיכון.

הפסיפס מתייחד בעושר דימויים, בעיקר מעולם החי. תוארו בו שנים־עשר מיני עופות ושמונה־עשר מיני יונקים, ובהם זוהו עופות ויונקים אחדים שלא הוגדרו עד כה בפסיפסים אחרים מהתקופות הרומית והביזנטית בארץ ישראל. המאמר מתמקד במינים ייחודיים לפסיפס הטרקלין של בית האמידים בלוד: מבין העופות – שחף אגמים, ירגזי מצוי, דרור הבית; ומבין היונקים – בובל, ראם, קרנף והיפופוטם.

זיהוי בעלי חיים אלו תורם להיכרות עם העופות שליוו ומלווים את האדם מהעת העתיקה ועד ימינו, בהם עופות ים שליוו את ספינות הדייגים. חלק מתיאורי היונקים משחזר נוף מקומי שבו חיו גם יונקים גדולים שנכחדו במהלך המאות האחרונות. הסצנה של הסוואנה האפריקאית, שבה מוצגים יונקים גדולים, מתעדת אולי מסע נועז של בעלי המבנה בלוד לאפריקה, ואת הקשר שלהם לפולחן נפטון, אל הים ולמקורות המים המתוקים.

מילות מפתח: פסיפס לוד, עופות בפסיפסים, יונקים בפסיפסים, פסיפסים רומיים, אמנות רומית

Abstract

The mosaic adorning the Roman mansion in Lod showcases meticulous depictions, earning widespread acclaim for its exceptional quality and vibrant portrayal of images. This article discusses the research of the Lod Mosaic as part of a large and comprehensive study of the flora and fauna of Roman and Byzantine mosaics in the Land of Israel, and a comparative analysis of mosaics from these eras across the surrounding regions, including Transjordan and the Mediterranean basin. The Lod mosaic stands out for its remarkable abundance of images, predominantly showcasing the diverse world of fauna. It features depictions of 12 distinct bird species and 18 different mammalian species, among which some birds and mammals that have not been identified in other mosaics from the Roman and Byzantine periods in Israel. The article focuses on unique species in the Lod mosaic: among the birds are the black-headed gull (*Chroicocephalus ridibundus*), great tit (*Parus major*) and house sparrow (*Passer domesticus*), and among the mammals, the mosaic features the hartebeest (*Alcelaphus buselaphus*), the oryx, the rhinoceros and the hippopotamus. The identification of these species contributes to our acquaintance with the birds that coexisted with humans from ancient times to the present, among them seabirds that soared alongside fishing vessels. Additionally, certain depictions of mammals serve as a reconstruction of a local landscape where large species once thrived but have become extinct in recent centuries. The mosaic's portrayal of an African savanna scene may document a daring journey to Africa undertaken by the homeowners. It also suggests a connection with the cult of Neptune, god of the sea, and possibly an association with sources of fresh water.

Key words: Lod mosaic, Birds in mosaics, Mammals in mosaics, Roman mosaics, Roman Art

ملخص

في فسيفساء بيت الأثرياء الروماني في اللد، هناك أوصاف دقيقة نالت الكثير من الإشادة لجودة الفسيفساء وحيوية الأشكال. يتناول المقال دراسة فسيفساء اللد كجزء من دراسة كبيرة وشاملة تناولت النباتات والحيوانات في الفسيفساء الرومانية والبيزنطية في أرض إسرائيل، مع إجراء مقارنات مع فسيفساء هذه الفترات في المنطقة المحيطة وشرقي الأردن وحوض البحر الأبيض المتوسط.

تتميز الفسيفساء بثروة من الصور بشكل رئيسي من العالم الحي. من ضمن الطيور تم وصف اثني عشر نوعا مختلفا، ومن الثدييات ثمانية عشر نوعا مختلفا، منها طيور وثدييات التي لم يتم تعريفها حتى الآن في فسيفساء أخرى من العصرين الروماني والبيزنطي في أرض إسرائيل. يركز المقال على الأنواع التي تنفرد زخارفها بفسيفساء صالة بيت الأثرياء في اللد: من بين الطيور - نورس أسود الرأس، و قرقف كبير، والعصفور المنزلي؛ ومن بين الثدييات - ثيتل والمهابة ووحيد القرن وفرس النهر.

تشخيص هذه الحيوانات يساهم في تعريفنا بالطيور التي رافقت الإنسان وترافقه منذ القدم وحتى يومنا هذا، ومنها الطيور البحرية التي رافقت سفن الصيد. تعيد بعض أوصاف الثدييات إنشاء منظر طبيعي محلي حيث عاشت أيضًا ثدييات كبيرة انقرضت خلال القرون الماضية. ولعل مشهد السافانا الأفريقية الذي تظهر فيه ثدييات كبيرة، يسجل رحلة جريئة لأصحاب المبنى في اللد إلى أفريقيا، ويسجل أيضا ارتباطهم بعبادة نبتون، اله البحر ومصادر المياه العذبة.

الكلمات المفتاحية: فسيفساء اللد، الطيور في الفسيفساء، الثدييات في الفسيفساء، الفسيفساء الرومانية، الفن الروماني

מבוא

פסיפס בית האמידים הרומי בלוד הוא פסיפס רצפה גדול ומפואר שנחשף בחפירות של רשות העתיקות בשנת 1996 (גורזלזני 2016 ושם הפניות נוספות; גורזלזני ושואף 2022: 148-151). הפסיפס מעוטר במגוון תיאורים של צמחים, רכיכות, דגים, יונק ימי, עופות ים, יונקים ועופות יבשתיים. זהו אחד מהפסיפסים המרשימים, הגדולים והאיכותיים ביותר מפסיפסי התקופה הרומית שנמצאו בארץ ישראל (אביטל 2014, כרך קורפוס: 212-214).

רצפת הפסיפס של הטרקלין בבית האמידים הרומי היוקרתי התגלתה בחפירת הצלה שערכה מרים אבישר מטעם רשות העתיקות, ברחוב החלוץ בלוד (נ"צ 19100/65147). בחפירה נחשפו חלקי המבנה והפסיפס המרהיב ששובץ ברצפותיו (אבישר 1996), המתוארך לתקופה הרומית המאוחרת, סוף המאה השלישית עד ראשית המאה הרביעית לסה"נ; אורכו כ-17 מטרים ורוחבו כ-9 מטרים (אבישר 1996: 157; זילברשטיין 2009).

לקראת הכנת השטח להקמת מוזיאון ע"ש שלבי וייט ולאון לוי כבית הקבע של הפסיפס, הוא הוצא ממקומו לטיפול ולשימור ונשלח להצגה במוזיאונים ברחבי העולם (אבו דיאב 2015). בזמן זה, למן שנת 2009, נערכו חפירות נוספות באתר על ידי מרים אבישר ואמיר גורזלזני, במטרה להכשיר את האתר לקליטת הפסיפס באתרו ולשם הבנה של המכלול האדריכלי שבמסגרתו הותקן הפסיפס.

בחפירה נחשף פסיפס נוסף מזרוע טרקלין, ונמצא שהוא מעטר את מרכזה של חצר פריסטילית (חצר מוקפת עמודים או אומנות) שאורכה 13 מטרים ורוחבה 11 מטרים. לשם חשיפתו השלמה של פסיפס זה היה צורך לשנות את תוואי רחוב החלוץ המודרני שנסלל עליו, כך שרק בשנת 2014 ניתן היה להמשיך את החפירה ולחשוף את הפסיפס הדרומי במלואו. התיארוך שנקבע לו מאוחר לרצפה של הטרקלין, אם כי שניהם שימשו יחדיו במבנה אחד בחלק מתקופת קיומו. שני פסיפסים אלו נידונים במאמר זה יחדיו במחקר זהו העופות והיונקים ומניינם.

הפסיפסים משלימים יחדיו תמונה של בית אמידים רומי יוקרתי, ובו טרקלין מפואר שאליו צמודה חצר פריסטילית ובהם פסיפסים עשירים בעיטורים (גורזלזני 2015; גורזלזני 2016; גורזלזני ואחרים 2016). גודלם ואיכותם של הפסיפסים משקפים את רמת החיים הגבוהה של בעלי הבית, בעלי הממון הרב, שבחרו להתיישב ברובע שבו התגוררה האליטה התרבותית, החברתית והכלכלית של העיר לוד בתקופה הרומית המאוחרת (גורזלזני 2018).

שיטת המחקר

ראשיתה של עבודת חקר זו עסקה בצילום פסיפס לוד.¹ בהמשך נערכו הגדרה וזיהוי טקסונומי של כל העופות והיונקים המוצגים בפסיפס, בהשוואות לתיאורים מפסיפסי התקופות הרומית והביזנטית בישראל וברחבי האימפריות הרומית והביזנטית. הגדרת בעלי החיים התבססה על מחקרים קודמים (אבישר 1996; טלגם 2015), תצפיות, ידע וניסיון אישי, מגדירים, לקסיקונים, ספרות מקצועית ואתרי אינטרנט מדעיים. סיוע התקבל מחוקרים עמיתים שתרמו מידיעותיהם ברצון רב, ואני מודה להם על כך.

איכות הפסיפס

המרכיב הראשי הניתן למדידה ומשמש במבחן איכותם של הפסיפסים הוא גודלן של אבני הפסיפס (Tessera), וכמובן מגוון הצבעים. כל אבן פסיפס היא פיקסל (Pixel) בתמונה הגדולה, וגודלן מגדיר את הרזולוציה. ככל שהאבנים קטנות יותר ומגוון הצבעים גדול יותר, הפסיפס איכותי יותר ומציג פרטים רבים יותר. התיאורים הפיגורטיביים בפסיפס לוד עשויים מאבנים צבעוניות קטנות במיוחד, שגודלן כרבע סמ"ר (כ-400 אבני פסיפס

1 אני מודה להנהלת מוזיאון פסיפס לוד, על שיתוף הפעולה ומתן האפשרות לצלם במוזיאון.

בדצמ"ר)², והן מאפשרות רזולוציה גבוהה מאוד ביחס לשטח נתון ובהשוואה לפסיפסים אחרים בני התקופה ברחבי ישראל (אביטל 2022: 186). רזולוציה גבוהה זו מאפשרת ביטוי מפורט של מעברי גוונים ופרטים מדויקים באיורי הפסיפס שלרוב היו נצפים בישיבה או בהסבה על הספות או בעמידה סמוך אליהם, במהלך ביקור במבנה, ואלה מציבים את הפסיפס של לוד בין הפסיפסים האיכותיים ביותר בישראל מהתקופות הרומית והביזנטית (אביטל 2014, כרך קורפוס: 212).

פסיפס לוד מצטיין בתיאורים מדויקים, מציאותיים וחיוניים של מגוון צמחים, רכיכות, דגים, יונק ימי, עופות ויונקים יבשתיים. יתרונו הנוסף של הפסיפס הוא שטחו הגדול שהשתמרותו המעולה יוצאת דופן, והוא מבין הפסיפסים המרשימים מהתקופה הרומית, שהתגלו בישראל עד לכתיבת שורות אלו.

מגוון העופות בפסיפס לוד

בפסיפס זהו שנים-עשר מינים שונים של עופות (בהם ברווז שזוהה רק ברמת הסוג; טבלה 1). התיאורים המדויקים והמציאותיים מאפשרים הגדרות ברמה גבוהה של ודאות של מיני העופות הגדולים, וברמה טובה של ודאות של מיני העופות הקטנים, ציפורי השיר. הזיהוי מסתמך על צבעי אבני הפסיפס ביחס לצבעים במציאות, אופי עמידת העוף, מבנה הגוף ומגוון האיברים, הרגלי האכילה, בית הגידול וסביבת העוף, גודל העוף והרושם הכללי שהוא מביע לעיני האורניתולוג ומי שמכיר היטב את העופות בימינו.

בהשוואה לכלל הפסיפסים מהתקופות הרומית והביזנטית שהתגלו בישראל, פסיפס לוד מציג רק שני מינים פחות מהפסיפס העשיר ביותר במיני עופות בישראל - פסיפס קפלת הקבורה הארמנית בירושלים - המעוטר בארבעה-עשר מינים וסוגים של עופות. בהשוואה לפסיפסים אחרים שבהם מגוון גדול של מיני עופות, בפסיפס לוד עוטרו רק מין אחד פחות מפסיפס כנסיית עין שבע (טבח'ה), ומספר מינים זהה לזה שבפסיפס בית הכנסת של מעון-נירים.

טבלה 1: מגוון מיני העופות בפסיפס לוד

#	שם העוף
1	ברווז (סוג) (Anas)
2	דרור בית (Passer domesticus)
3	דרת קרמר (Psittacula Kramer)
4	חוגלת סלעים (Alectoris chukar)
5	טווס הודי (Pavo cristatus)
6	יאורית מצרית (Alopochen aegyptiaca)
7	יונת סלעים (Columba Livia)
8	ירגזי מצוי (Parus major)
9	פורפיריה כחולה (Porphyrio poliocephalus)
10	שחף אגמים (Chroicocephalus ridibundus)
11	תור צווארון (Streptopelia decaocto)
12	תרנגול הבית (Gallus gallus domesticus)

2 בעיטורים סכמתיים הנדסיים של מסגרות או שטחים ריקים האבנים לרוב גדולות יותר, ובתיאורים עדינים וקטנים האבנים אף זעירות יותר. דצמ"ר - דצימטר רבוע = מאה סנטימטרים רבועים (10 × 10 ס"מ)

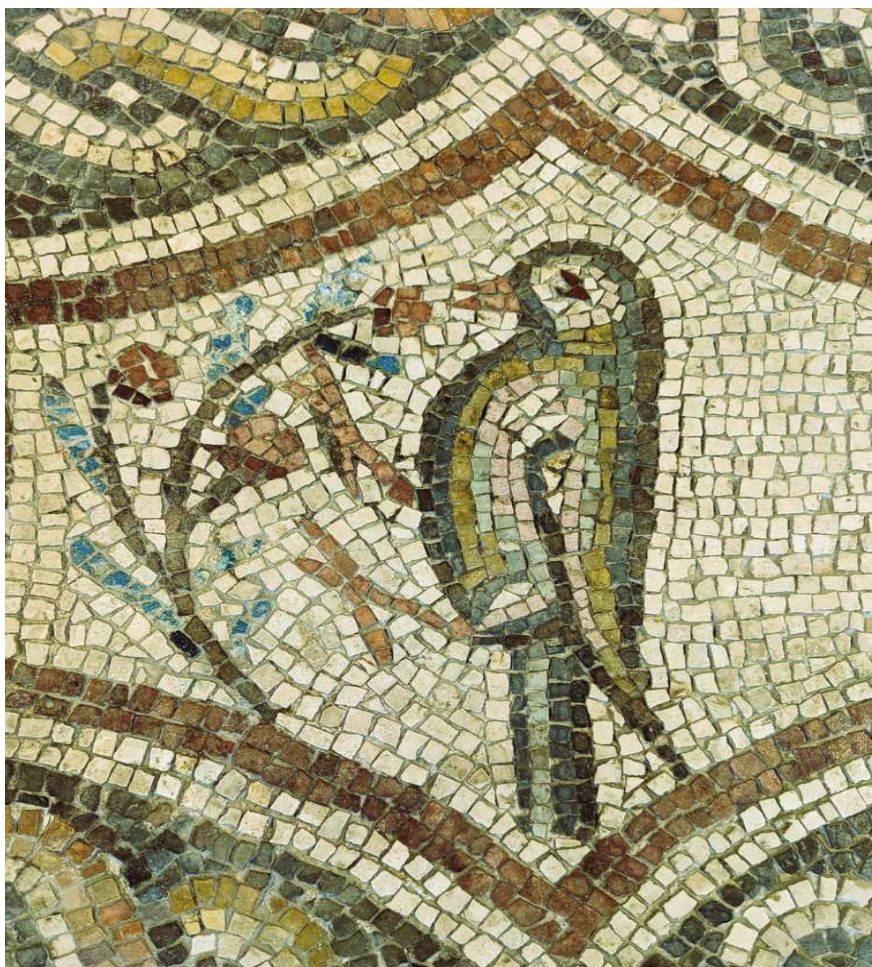

עופות בתיאור יחידאי בישראל

מבין שנים-עשר מיני העופות המוצגים בפסיפס לוד, אפשר להציע זיהוי לשלושה עופות בתיאור יחידאי בכל פסיפסי ישראל מהתקופות הרומית והביזנטית, שנסקרו עד כה: ירגזי מצוי, דרוור בית ושחף אגמים. שלושתם מעוצבים בפסיפס הטרקלין.

ירגזי מצוי

ירגזי מצוי מופיע בתיאור יחידאי בפסיפס לוד. הירגזי מתואר בתוך מסגרת גיאומטרית בשטיח הדרומי של פסיפס הטרקלין, בין מסגרות נוספות שבהן עיצובים של צמחים, דגים, עופות ויונקים (איור 1). העוף עומד על ענפי שיח ורד ומלקט חרקים למאכל. הירגזי הוא אחת מציפורי השיר המצויות והיציבות בישראל באזורים של מגורי אדם וחורשים (איור 2). החלקים הצהובים של החזה והבטן, והגב הכהה מאוירים בפסיפס בבירור. הכתם הלבן שמתחת לעין מתואר ככתם לבן עגול סביב העין. המקור דק וחד. הרגלי העמידה על הענפים ואכילת חרקים משיחי הוורדים ניכרים היטב בפסיפס (היינצל, פיטר ופרסלאו 1975: 266-267; אורן חסון, מידע בעל פה). נראה כי העוף בפסיפס הוא זכר, לפי סימן הזיהוי המוכר של הכתם השחור המוארך על החזה והבטן (אתר הצפרות הישראלי: ירגזי מצוי).

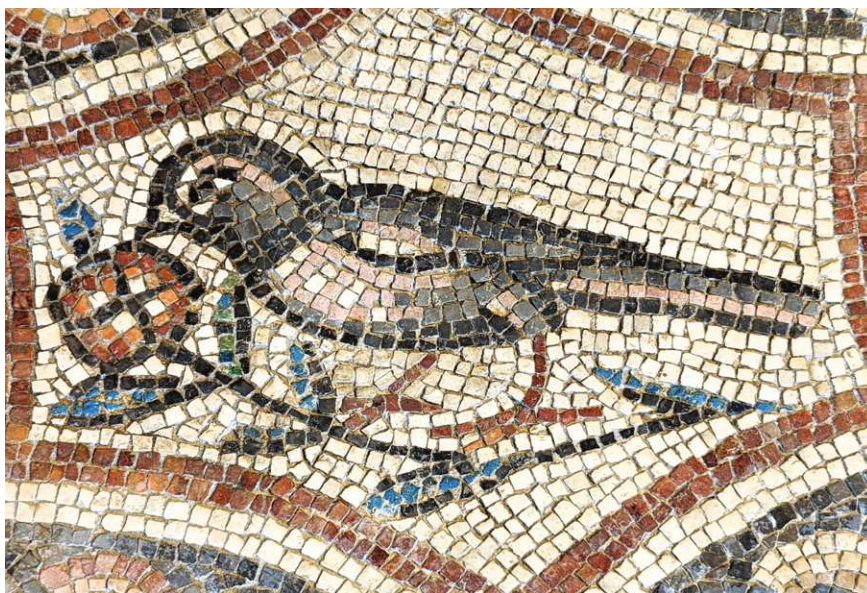
איור 1: ירגזי מצוי במדליון גאומטרי

איור 2: ירגזי מצוי, זכר,
צילום: ויקיפדיה
Luc Viatour

דרור בית

דרור בית, המעוצב גם הוא בפסיפס לוד בתיאור יחידאי, מאויר במסגרת גאומטרית בשטיח הדרומי של פסיפס הטרקלין, בין מסגרות נוספות שבהן עיצובים של צמחים, דגים, עופות ויונקים (איור 3). הדרור ניצב על ענף של ורד ומנקר חרקים מן הפרח. בשונה מתיאור הירגזי, שבו מוצגים הוורדים במבט מהצד, וממרחק גדול יותר ולכן עוצבו קטנים יותר, בעיטור הדרור נראה הוורד במבט על כפרח פתוח. הדרור המאויר הוא זכר ולו סינר שחור על חזהו, הבטן בהירה לבנה, הגבה לבנה, לחיו אפורה בהירה, גבו כהה בצבעים אפור וחום, רגליו חומות, המקור שחור, עבה וחזק ומחודד בקצהו (איור 4). סימנים אלו מתוארים היטב בפרטים בפסיפס. הדרור הוא ציפור שיר יציבה שהייתה נפוצה מאוד באזור מגורי אדם בישראל עד לעשורים האחרונים ועד להשפעות של כניסת עופות פולשים, המיינה ההודית והדררה, החומסות קנים של דרורים וגורמות לדחיקתם ולצמצום האוכלוסייה (קולאוני ושוורץ 2020).

איור 3: דרור בית
במדליון גאומטרי

איור 4: דרור בית (היינצל, פיטר ופרסלאו : 299)

שחף אגמים

בפסיפס הגדול ועמוס הפרטים של לוד, בסצנה הימית במרכז שטיח הטרקלין, מוצנע איור ייחודי ובעל חן רב של שחף בתוך רשת דייג על ירכתי ספינת דייגים גדולה. האומן העביר מסר ובו נגיעה בחיי היום-יום המלווים את הספנים. כך למשל השחפים, הנוהגים לעקוב אחר אניות הדייגים ומחכים לשלל דגים קל שעולה ברשתות הדיג. האיור מצליח כנראה להעביר אל הצופה מסר של עוף הנראה מרוצה ושבע בתוך שלל הדגים שנפל בחלקו, וכעת הוא נח ולא עסוק באכילה. ייתכן אף שיוצר הפסיפס האניש את העוף באמצעות פרצוף שבע רצון (איורים 5, 6).

קשה לקבוע בוודאות את מינו של השחף באיור, משום היעדר כל הצבעים המתאימים, גודלו הקטן של האיור ומשום שרק חלק מן העוף מאויר. עם זאת אפשר להציע על פי סימנים את זיהויו - שחף אגמים - המצוי והמוכר ביותר מבין השחפים המקננים באזורנו וחי בלהקות גדולות מאוד באזור מישור החוף (איור 7). צבע הראש של שחף האגמים משתנה בין מופעי הקיץ והחורף. בתיאור בפסיפס נראה השחף ב'לבוש' חורף, ראשו בהיר ורק שרידי צבע כהה של 'לבוש' הקיץ על כיפת הראש. לשחף האגמים טבעת לבנה סביב העין השחורה, הניכרת לצופה לרוב רק בחלקה האחורי. בפסיפס מדומה הטבעת באמצעות אבן לבנה יחידה בחלקה האחורי של העין השחורה. לשחף המעוצב בפסיפס מקור שבקצהו כתם שחור, האופייני לפרטים צעירים של שחף אגמים שגילים עד שנה (פז 1993: 239-240).

איור 5: שחף נח ברשת בירכתי אוניית דייגים, תקריב

איור 6: שחף נח ברשת בירכתי אוניית דייגים

איור 7: פרט צעיר של שחף אגמים,
מתוך אתר create.vista.com

איור 8: ברווז ברשת הדייגים על ירכתי ספינה

באיור הספינה השנייה בסצנה הימית עוטר עוף נוסף, ברווז הרובץ בנחת בסבך רשת הדייגים (איור 8). האנייה הזו כנראה ניזוקה והגיעה לחוף לתיקון (הדד 2019: 32-35), וייתכן שבשלב זה הגיע אליה הברווז, למנוחה אחרי נדידה בים התיכון או במהלך מנוחת חורף, לחופי ישראל. לא ניתן לזהות את מין הברווז. שני התיאורים מציאותיים ונוגעים לחיי היום-יום של הספנים והדייגים, ומעבירים לצופה תמונה מתוך שלל חוויותיהם בים.

עופות בתיאור יחידאי בפסיפסים מהתקופות הרומית והביזנטית בישראל

העופות שהוצגו לעיל אינם היחידים שזוהו בתיאור יחידאי בפסיפסי ישראל מהתקופות הרומית והביזנטית; אחד-עשר עופות נוספים הוגדרו בתיאור יחידאי בפסיפסים אחרים (טבלה 2):

טבלה 2: עופות באיור יחידאי בפסיפסים מהתקופות הרומית והביזנטית בישראל

#	שם העוף	שם האתר
1	אנפה ארגמנית (<i>Ardea purpurea</i>)	קפלת כפר כמא
2	פֶרֶס (<i>Gypaetus barbatus</i>)	קפלת קבורה אורפאוס, ירושלים
3	מגלן חום (<i>Plegadis falcinellus</i>)	כנסיית בית לויה
4	פרנקולין שחור (<i>Francolinus francolinus</i>)	פסיפס הציפורים מקיסריה
5	שקנאי מצוי (<i>Pelecanus onocrotalus</i>)	פסיפס הציפורים מקיסריה
6	עגור כתר (<i>Balearica regulorum</i>)	כנסיית עין שבע (טבח'ה)
7	ברנטה אדומת חזה (<i>Branta ruficollis</i>)	כנסיית עין שבע (טבח'ה)
8	קורמורן גדול (<i>Phalacrocorax carbo</i>)	כנסיית עין שבע (טבח'ה)
9	ביצנית (סוג) (<i>Tringa</i>)	וילה, אמאוס
10	יונת ענק (<i>Columba palumbus</i>)	בית כנסת מעון-נירים
11	קורא מדברי (<i>Ammoperdix heyi</i>)	בית כנסת מעון-נירים

מגוון היונקים בפסיפס לוד

בפסיפס לוד מוצגים שמונה-עשר מינים של יונקים (בהם ג'ירף המזוהה ברמת סוג ודולפין המזוהה ברמת משפחה; טבלה 3). פסיפס לוד מציג את מגוון מיני היונקים הגדול ביותר מבין כל הפסיפסים מהתקופה הרומית שהתגלו בישראל. בקרב הפסיפסים מהתקופה הביזנטית שהתגלו בישראל, פסיפס לוד מציג רק מין אחד פחות מהפסיפס העשיר ביותר במינים בישראל - פסיפס כנסיית באר שמע - שבו מעוטרים תשעה-עשר מינים וסוגים של יונקים (ורגה ואחרים בפרסום).

טבלה 3: שמונה-עשר מיני היונקים המתוארים בפסיפס לוד

#	שם היונק
1	אייל הכרמל (<i>Capreolus capreolus</i>)
2	אריה (<i>Panthera leo</i>)
3	ארנבת מצויה (<i>Lepus capensis</i>)
4	בקר הבית (<i>Bos taurus</i>)
5	ג'ירף (סוג) (<i>Giraffa</i>)
6	דוב חום סורי (<i>Ursus arctos syriacus</i>)
7	דולפין (משפחה) (<i>Delphinidae</i>)
8	היפופוטם מצוי (<i>Hippopotamus amphibius</i>)
9	טיגריס (<i>Panthera tigris</i>)
10	יעל נובי (<i>Capra nubiana</i>)
11	כלב הבית (תת-מין) (<i>Canis lupus familiaris</i>)
12	נמר (<i>Panthera pardus</i>)
13	סוס הבית (<i>Equus ferus caballus</i>)
14	פיל אפריקאי (<i>Loxodonta</i>)
15	צבי ארץ ישראלי (<i>Gazella gazella</i>)
16	קרנף לבן (<i>Ceratotherium simum</i>)
17	ראם (<i>Oryx leucoryx</i>)
18	בובל איילי (<i>Alcelaphus buselaphus</i>) (bubal) אנטילופה-שור

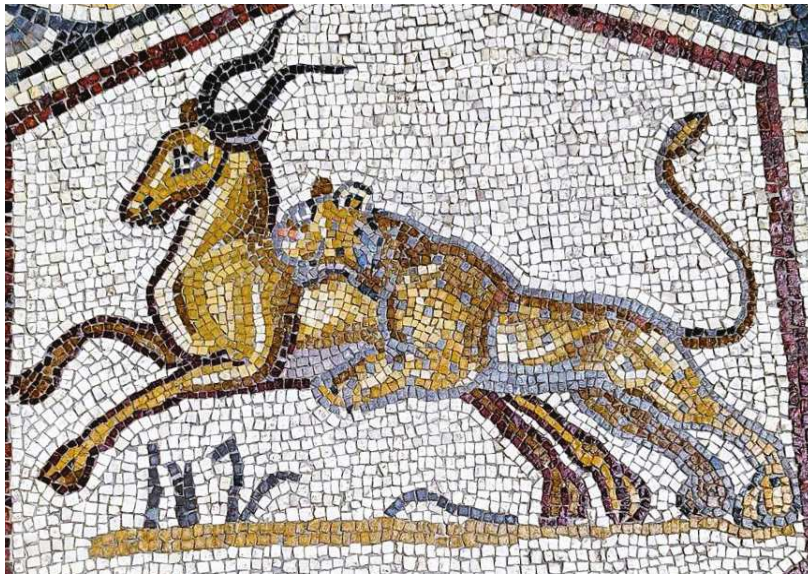
יונקים בתיאור יחידאי בישראל

מבין שמונה-עשר מיני היונקים המיוצגים בפסיפס לוד, אפשר להציע זיהוי לשלושה יונקים בתיאור יחידאי בכל פסיפסי ישראל שנסקרו עד כה, מהתקופה הרומית: בּוּבָל, ראם וקרנף; וכן היפופוטם שלו הקשר פולחני בתיאור יחידאי מפסיפסי התקופה. ארבעתם מעוצבים בפסיפס הטרקלין.

בוּבָל

בשטיח הצפוני של הפסיפס מעוצבות מסגרות משושות; באחת מהן מתוארת לביאה שצדה בּוּבָל, אחד מתיאורי הטבע המציאותיים הרבים בפסיפס (איור 9). הבובל הוא אנטילופה שחיה בעדרים, שוכנת ערבות, ונפוצה כיום במיוחד במישורי הסוואנה שבדרום אפריקה. דגם הקרניים הגדולות והמעוקלות, העבות בבסיסן והדקות וחדות בקצותיהן מאויר היטב בפסיפס (איור 10).

הבובל חי בעבר בארץ ישראל ובסביבותיה. אהרוני שמע מהבדווים על בובלים שניצודו באזור מזרח ים המלח בתחילת המאה העשרים (אהרוני 2000: 21-22), וסביר אם כן שהבובל נצפה על ידי בעלי הבית בלוד או האמנים יוצרי הפסיפס במסעותיהם בארץ ישראל או בסביבותיה, והיה מוכר להם. דור סבר שהבובל נכחד מארץ ישראל כבר בתקופה פרהיסטורית (דור 1975: 36), ובמקום אחר זיהה את הבובל עם הַזְמֵר המקראי "אֵיל וְצִי וְחִמּוֹר וְאֶקוֹ וְדִישָׁן וְתֵאוֹ וְזֶמֶר" (דברים י"ד, ה'; דור 1997: 40). עמר, בוכניק ובר-עוז זיהו את הבובל עם היחמור המקראי וצינו ממצאים ארכיאולוגיים של שרידי בובל מתקופות הברונזה הביניימית והמאוחרת ומתקופת הברזל מדרום הארץ וממישור החוף (עמר תשע"א; עמר, בוכניק ובר-עוז 2009).

איור 9: לביאה צדה בּוּבָל

איור 10: בובל איילי,
Bernard Dupont: ויקיפדיה צילום:

ראם

בחלקו הצפוני של הפסיפס, סביב למתומן שבו תיאורי הסוואנה האפריקאית (איור 11), מעוצבות מסגרות מצולעות. באחת מהן מתואר נמר באחיזת טריפה עזה, כשהוא נתלה על בטנו של הראם ולסתותיו סוגרות על צווארו. הדם ניגר מגופו של הראם באזורי הפציעה, מטופרי הגפיים האחוריות והקדמיות של הנמר ומהפגיעה בעורק הצוואר (איור 12).

זהו איור מדהים ותיאור מציאותי של אופן הצייד של נמרים הנוהגים לתקוף את הטרף מתוך המארב, קופצים עליו מלמטה, אוחזים אותו בגפיהם, סוגרים את לסתותיהם כדי להבטיח שהטרף לא יוכל להימלט, ומשתמשים בניביהם כדי לפגוע בעורק הצוואר שלו. הפגיעה בעורק הצוואר גורמת לדימום רב ולחנק, ומביאה למוות של הטרף תוך זמן קצר. החניקה היא אחת הדרכים הנפוצות ביותר שבהן טורפים גדולים הורגים את טרפם, והיא דרך יעילה להרוג טרף גדול, מכיוון שהיא גורמת למוות מהיר ולא מכאיב ומסייעת להפחית את התנגדותו של הטרף.³

במסגרת נוספת, בשטיח הצפוני של הפסיפס, מתוארת לביאה צדה ראם זכר; היא מזנקת על גבו כדי להפילו ולטורפו (איור 13). בשני האיורים מאוירות היטב שתי הקרניים המקושטות והארוכות האופייניות לראם.

מהתיאורים קשה לקבוע מהו מינו של הראם, כי פרוות הראמים בפסיפס מעוצבת בגוונים של חום ולא בלבן, אם כי סביר שזהו הראם הלבן (איור 14), שהיה נפוץ בנגב עד לתחילת המאה העשרים, ובעבר הירדן עד אמצע המאה העשרים (דור 1975: 321-322; מנדלסון ויום-טוב 1988: 277-279). נראה שיוצרי הפסיפס בחרו לעצב את גוון פרוותם של הראמים בגוני החום ולא בצבע לבן או בצבעים בהירים בשל הצורך לייצר ניגודיות של הצבע ביחס לרקע הלבן של אבני הפסיפס. עם זאת, ראוי לציין שהיוצר הדגיש את הכתמים הכהים על הלחיים והכתם הכהה על האף, ואף דאג לעצב את הרגליים הקדמיות בגוונים כהים של חום ושחור (איור 13).

3 סרטון וידיאו המציג נמר טורף אנטילופה בסוואנה באפריקה

<https://youtu.be/7X5ruwlZVgo?si=EXxYbB5OueBaoGse>

איור 11: סצנת סוואנה
אפריקאית

איור 12: נמר טורף ראם

איור 13: לביאה צדה ראם זכר

איור 14: ראם לבן בשמורת חי בר
יוטבתה,
צילום: MathKnight מתוך ויקיפדיה

סוואנה אפריקאית וגוף מים

בשטיח המרכזי של הטרקלין מעוטר מתומן גדול ובו סצנת יונקים גדולים מהסוואנות של אפריקה (איור 11). אריה ולביאה שומרים על גבעות משני צדדיו של גוף מים מתוקים, המדמה את הנילוס, את מקורותיו או מקור מים בסוואנה. במים רובץ היפופוטם בהקשר מיתולוגי ולו זנב דג מסולסל. בחזיתה של הסצנה מתוארים יונקים גדולים נוספים: פיל, ג'ירף, קרנף, לביאה ופר.

קרנף

מחוץ למקור המים מעוצב קרנף, בתיאור מציאותי (איור 15) במהלך סצנה של מאבק חזיתי בינו לבין פיל, הנראה כמו עימות על טריטוריה ועל גישה למקור המים. שני היונקים הגדולים מוצגים בעמדה פרונטלית זה מול זה, גופם נוטה קדימה בתנועת מתקפה. עימותים בין פיל לקרנף אינם נדירים במאבקים על השליטה בשטח, על מקורות המים והצמחייה;⁴ לרוב הפיל זוכה במאבקים הללו עקב משקלו, גובהו וכוחו. שאר היונקים הגדולים בסצנה לא נראים שייכים למאבק, אך הם מייצגים את הפאונה בסוואנה.

בתיאורי הפסיפסים הרומיים והביזנטיים בארץ ישראל לא מוכרים קרנפים, אף שתיאורים של בעלי חיים אפריקאים אחרים כן מצויים בהם, למשל ג'ירף וזברה בפסיפס בית הכנסת בעזה (עובדיה 1969), ופיל ופנינייה בכנסיית באר שמע (ורגה ואחרים בפרסום). בציורי הקיר ממערת הקבורה הציידית במרשה, המתוארכים למאה השנייה לפסה"נ, מעוצבים בעלי חיים אפריקאים בשורה, בהם קרנף, צמוד לכיתוב שמו ביוונית רינוֹקרוס, ῥινόκερος (איור 16), בתוך תיאור חוויות מסע ציד, שהיה ספורט מועדף על שכבות האצולה (פיטרס ותיירש 1905: 12; 90; PLATE VI).

במקדש פורטונה בפלסטרינה (Præneste = Palestrina) באיטליה הותקן במאה הראשונה לפסה"נ פסיפס הנילוס הנודע (פליניוס: XXXVI, 64), שבו מתואר קרנף, אף הוא לצד כיתוב שמו ביוונית (איור 17), אחד ממיני יונקים אפריקאים אחרים שעוצבו בפסיפס לצד כתוביות שמם ביוונית, והם מוצגים בנוף בית הגידול הטבעי שלהם.

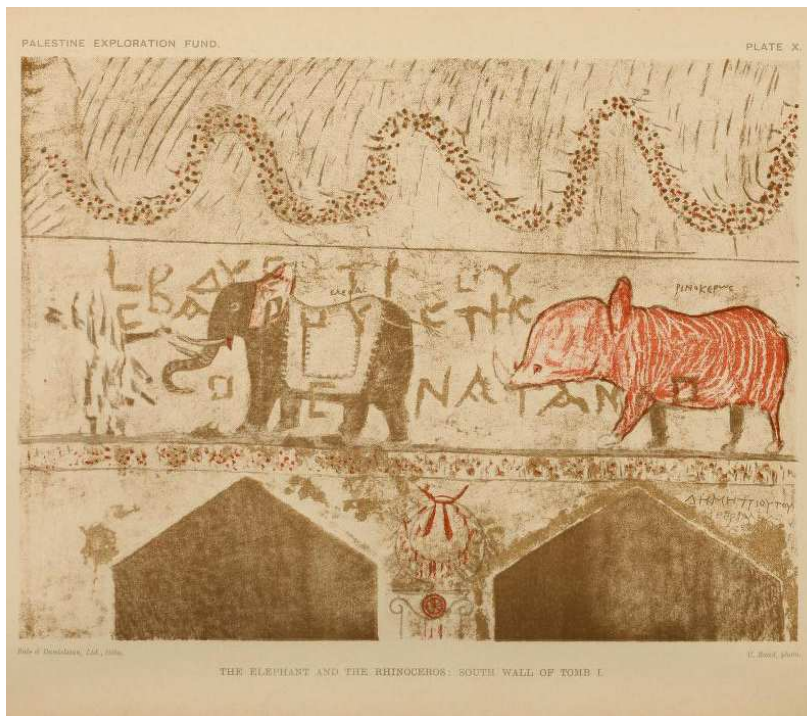
מרבית התיאורים האקזוטיים של נופי הנילוס האפריקאיים בפסיפסים מהתקופות הרומית והביזנטית בישראל מלווים בכתוביות הסבר, לדוגמה האלה 'מצרים', איגיפטוס, ΑΙΓΥΠΤΟΣ ושערי אלכסנדריה ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, בפסיפס בית חג הנילוס מציפורי (וייס וטלגם 2002: 62, איור 8; 65, איור 10). כנראה שבמקרים שבהם התיאורים בפסיפס לא היו מקומיים ולא מוכרים לתושבי האתר ולמבקרים במבנה, ניכרת העדפה לצרף כתוביות ופירוש למוצגים, כמו באנציקלופדיה או במפה לארצות זרות, שמרבית מבקרי אתר הפסיפס לא הגיעו ולא יגיעו אליהן בימי חייהם.

איור 15: קרנף בסצנת הסוואנה האפריקאית

4 סרטון וידיאו המציג מאבק בין פיל לקרנף

<https://youtu.be/NuDtiurkLu8?si=F2nJdZwemVHYP3xX>

איור 16: קרנף ופיל בציור הקיר ממערת הקבורה הצידונית במרשה (פיטרס ותירש 1905: PLATE X)

איור 17: קרנף בפסיפס הנילוס מפלסטרינה, איטליה

היפופוטם שלו זנב דג מסולסל מיתולוגי

בגוף המים רובץ היפופוטם פעור לוע שחלקו האחורי של גופו מתואר כזנב דג מסולסל כשל יצור ימי מיתולוגי (איור 18). ההיפופוטם מוצג רובץ במים ונשען רק על רגליו הקדמיות וזנבו המסולסל מתנוסס מאחוריו מעלה. גופו חום וריאליסטי, פרט לזנב הדג האפור המסולסל שהודבק אליו באופן דמיוני.

היפופוטמים נוהגים לרובץ במהלך היום במקווי מים בסוואנות באפריקה ובנילוס כדי לקרר את גופם הגדול; בלילה הם יוצאים לרעות מחוץ למים. כשההיפופוטם רובץ במנוחה במים רק פלג גופו העליון בולט, הגב, וחלקו העליון של הראש, שממנו נראים האוזניים המחודדות הפונות קדימה, עיניו הבולטות, ואפו היוצא לנשימה (איור 19). באיור ההיפופוטם בפסיפס נראים אוזניים מחודדות הפונות קדימה, עיניים עגולות גדולות ובולטות, לוע פעור לרווחה ושני ניבים בהירים.

בעת קונפליקטים בינם לבין עצמם נוהגים ההיפופוטמים לפעור את הלועות זה מול זה, חושפים את ניביהם הגדולים ומשמיעים קולות אזהרה (איור 20). הסצנה בפסיפס מדמה היטב את המציאות השגרתית בהתנהגות להקות היפופוטמים בנהרות, באגמים ובמקורות המים העונתיים, שם הם שורצים.⁵

ההיפופוטם, היצור הגדול והדומיננטי במקווי המים באפריקה, הוא אחד מסמליו של האל נילוס. בפסלים ובציורי פסיפסים רומיים וביזנטיים מוצג האל נילוס נישא על גב היפופוטם או נשען עליו.

איור 18: היפופוטם שלו זנב דג מסולסל מיתולוגי

5 סרטון וידיאו המציג את אורחות חייהם של להקות היפופוטמים במקווי המים בסוואנה באפריקה https://youtu.be/vHXB_IqJSNA?si=_bKb0hj6W00th2-Y

למשל בבית קיריוס ליאונטיס, היהודי מבית שאן, מהמאה השישית לסה"נ, בשטיח פסיפס ובו מוטיבים נילוטיים, שבהם הכתובית אלכסנדריה, ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ, מוצג האל נילוס רוכב על גב היפופוטם (גימי-סורבה 2023 : 240-245).

זנב הדג המסולסל של ההיפופוטם בפסיפס בלוד דומה ליצורים ימיים או יבשתיים שלהם זנב דג מסולסל, שנלוו לפולחן האלים הרומיים, נפטון ואוקיאנוס, אלי המים והזרמים, הים וגלי הגאות (בוסלר 1864 : 8-10; אתר מוזיאון Bad Vilbel; סרווי 2012 : 34-35).

בדומה לאיור ההיפופוטם עוצבו עוד בעלי חיים גדולים בפסיפס לוד כיצורים ימיים דמיוניים שלהם זנב דג מסולסל מיתולוגי, למשל: דג גדול בחלקה הימני העליון של הסצנה הימית (איור 21) והיפוקמפוס (hippocampus סוס-ים), יצור שחלקו הקדמי הוא סוס ואחוריו זנב דג מסולסל, המוצג במצולע בשטיח בחלקו הדרומי של הטרקלין (איור 22). בסצנה האפריקאית מוצג כפי הנראה מיזוג של היפופוטם, אחד מסמליו של האל נילוס ולו זנב דג מסולסל, מסמליו של נפטון.

בפסיפס לוד שולבו אלמנטים נוספים המסמלים את פולחן נפטון: דולפינים, קלשון תלת-שיניים (טרידנט) וקונכיות בים (סרווי 2012 : 34-35). בהופעות סמלי הפולחן של נפטון יש רמז אפשרי לקשר של בעלי הבית בלוד לאל הים.

איור 19: היפופוטמים רובצים במים בשמורת סלואוס (Selous) בטנזניה (צילום: יוסף אביטל)

איור 20: היפופוטם פעור לוע (ויקימדיה Jon Connell)

איור 21: דג מיתולוגי גדול שלו זנב מסולסל

איור 22: סוס מיתולוגי שלו זנב מסולסל (סוס-ים, היפוקמפוס)

דיון וסיכום

פסיפס לוד מתייחד באיכות יוצאת מן הכלל. שטחו גדול, הוא השתמר היטב והוא מבין הפסיפסים המרשימים מהתקופה הרומית, שהתגלו בישראל. ניכרים בו דימויים עשירים, מדויקים, מציאותיים וחיוניים של מגוון צמחים. עיקר העיטורים הם של יצורים מעולם החי: עופות ויונקים יבשתיים, דגים, יונק ורכיכות ימיים.

התיאורים הפיגורטיביים בפסיפס לוד עוצבו באמצעות אבנים צבעוניות קטנות במיוחד, המאפשרות רזולוציה גבוהה מאוד ביחס לשטח נתון, וזו מאפשרת ביטוי מפורט של מעברי גוונים ופרטים מדויקים באיורים, שלרוב נצפו על ידי אורחי הבית בעת שישבו או הסבו על הספות, או עמדו על משטח הפסיפס.

בפסיפס זהו שנים-עשר מינים של עופות (טבלה 1), ומוצג בו מגוון מיני העופות הגדול ביותר מבין כל הפסיפסים מהתקופה הרומית שהתגלו בישראל. בהשוואה לכלל הפסיפסים מהתקופה הביזנטית שהתגלו בישראל, מציג פסיפס לוד רק שני מינים פחות מהפסיפס העשיר ביותר במיני עופות בישראל.

ממגוון העופות בפסיפס לוד זהו שלושה עופות בתיאור יחידאי מכל פסיפסי ישראל מהתקופות הרומית והביזנטית: ירגזי מצוי, דרור בית ושחף אגמים. שתי ציפורי השיר, הירגזי המצוי ודרור הבית, שכיחות באזור מגורי אדם. שחף אגמים אף הוא נפוץ מאוד בישראל ומלווה את האדם בריכוזי פסולת, באתרי דגה ובסירות דיג.

בפסיפס נראים שמונה עשר מינים של יונקים (טבלה 3), ומוצג בו מגוון מיני היונקים הגדול ביותר מבין כל הפסיפסים מהתקופה הרומית שהתגלו בישראל, ורק מין אחד פחות מזה שבפסיפס כנסיית באר שמע, המגוון ביותר במיני יונקים בישראל מהתקופה הביזנטית.

משלל היונקים המעטרים את פסיפס לוד זהו שלושה מינים שאין להם ייצוגים דומים בפסיפסים אחרים מהתקופות הרומית והביזנטית בארץ ישראל: בּוּבָל, ראם וקרנף, ומין אחד, היפופוטם, שלא מוצג בישראל בפסיפסים מהתקופה הרומית. הראם והבובל היו יונקים שחיו בישראל בבר וניצודו לשימושי האדם, ואילו הקרנף וההיפופוטם הם יונקים אפריקאים. סצנות הטריפה של הבובל והראם מתעדות את הקשר הבלתי אמצעי של בעלי המבנה ויוצרי הפסיפס אל הטבע הישראלי ואת השאיפה לדמות את המציאות בדיוק מרבי באמצעות ציורי הפסיפס.

הקרנף וההיפופוטם משולבים בסצנה אפריקאית שבה עוצבו גם אריות, ג'ירף, פיל ופר. נראה שתפקיד הסצנה האפריקאית לשתף את הבאים בצל קורת המבנה בחוויית מסע של בעלי המבנה אל אפריקה, אל ארץ הנילוס ואל הסוואנות. התייעוד המדויק של דמויות היונקים האפריקאים, רביצת ההיפופוטם פעור הלוע בגוף המים הגדול, סצנת העימות בין הפיל והקרנף, כולם מעידים על צפייה ישירה בהם במציאות, ומעידים על הרצון לשקף לצופים בפסיפס את חוויית המסע והמראות המיוחדים של אפריקה.

ההיכרות הישירה עם הנופים ובעלי החיים האפריקאים, ניכרת כנראה גם בתיאור ההיפופוטם, שבעיצובו אולי נרמזים הכלאה או מיזוג של שני אלי מקורות מים: האל נילוס שאחד מסמליו היה היפופוטם, ואל הים נפטון, שבין סמליו היו יצורים דמיוניים שלהם זנב דג מסולסל.

בסצנה האפריקאית הייחודית מודגש הקשר הקוסמופוליטי הרחב של בעלי המבנה לתרבות המערב, אירופה וצפון אפריקה, וכן לטבע הפראי של מרכז אפריקה (גורזלני 2018). אפשר להניח שהם יצאו למסע שאפתני, אולי היחיד בחייהם, עד למרכז אפריקה, ואולי אף נטלו עמם להרפתקה את אומני הפסיפס כדי שיתעדו ברצפתם המפוארת את מראה העיניים וחלק מתחושות המסע באמצעות איורי הפסיפס, בדומה לציורים ולתיעוד ביומני מסע לאורך ההיסטוריה או שיתוף תמונות ברשתות החברתיות כיום.

בפסיפס לוד, כמו במרבית פסיפסי התקופות הרומית והביזנטית, מתגלה עצמאות אמנותית ביצירת דגמים מקוריים המאוכלסים בתוך המסגרות. ניכר בבירור שבחירתם ועיצובם נעשו במקוריות מקומית והאומנים ביצעו יצירות בעלות השראה. התוצרים, אם כי היו דומים בנושאייהם ובקומפוזיציה של השטיח, הם דוגמות יחידאיות ומקוריות בכל פסיפס (וייס וטלגס 2002: 71, הערה 71; חכלילי 2009: 142-147, 175, 273). יוצרי הפסיפסים שאבו השראה מדגמים מקובלים, אך לא יצרו העתקות מדויקות, אלא להיפך, הם יצרו יצירות מקוריות ועצמאיות, והביעו יצירתיות יוצאת מן הכלל בתכנון דגמים פיגורטיביים חדשים ומקוריים של חי וצומח בראייה מציאותית מקומית (בלאנשהארד-למי ואחרים 1995: 10-15; דנבין 1999: 303-304; קונדולאון 1995: 86).

זיהוי מיני בעלי החיים בהקשר לעיטורם במסגרת הסצנות בפסיפס לוד תורם להיכרות עם המגוון הביולוגי המקומי בתקופתם, הקשר ההדוק והישיר של בני התקופה עם נושאי הטבע, פעילויות הדיג הימי והשתקפות מציאותית של עופות ים, ומגוון בעלי החיים שנצפו במסע לאפריקה בנופי ארצות מוצאם, שהיה חלק מתרבות ספורט הציד של בעלי הממון בני התקופה. המגוון העשיר של העופות והיונקים המוצג בפסיפס מלמד גם על יכולתו של האדם להכיר היטב ולנצל את הטבע לצרכיו, ונטייתו של האדם לשתף ולהציג לאחרים את חוויותיו ואת עושר עולמו.

מקור הצילומים: תיאור כל תמונה מלווה בציון מקורה, אחרת התמונות צולמו על ידי המחברת.

רשימת מקורות

- אבו דיאב 2015 אבו דיאב ע' 2015. פסיפס לוד מנקודת מבטו של המשמר. לוד "דיוספוליס - עיר האלוהים", קובץ מחקרים בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של לוד – כרך ב': 165-174
- אביטל 2014 אביטל ע' 2014. הגידולים והכלים החקלאיים בפסיפסים מן התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית מארץ ישראל, כרך הקורפוס וכרך מחקר. עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן
- אביטל 2022 אביטל ע' 2022. איורי עופות בפסיפסים מהתקופה הביזנטית ביהודה, בשומרון ובשרון. בתוך: מחקרי יהודה ושומרון לא(2): 183-219
- אבישר 1996 אבישר מ' 1996. לוד – רצפת פסיפס. חדשות ארכיאולוגיות קה: 157-160
- אבישר 1999 אבישר מ' 1999. לוד – רצפת הפסיפס. קדמוניות שנה לב, חוברת 1 (117): 41-42
- אהרוני 2000 אהרוני י' 2000. זכרונות זואולוג עברי. ירושלים
- אתר הצפרות הישראלי מרכז הצפרות הישראלי
<https://www.birds.org.il/he>
- אתר מוזיאון Bad Vibel <https://www.hlmd.de/de/entdecken/kunst-und-kulturgeschichte/archaeologie>
- בוסלר 1864 Boßler, C. L. 1864. The Roman Site Near Vilbel and the Mosaic Floor Discovered There in 1849. In: *Archive for Hessian History and Antiquity*. 10: 1-35, illustration p. 214. (גרמנית)
<https://archive.org/details/archivfurhessisc10hist/archivfurhessisc10hist/page/n3/mode/2up?view=theater>
- בלאנשהארד-למי 1995 Blanchard-Lemee, M., Ennaifer, M., Slim, H. and Slim, L. 1995. *Mosaics of Roman Africa, Floor Mosaics from Tunisia*. New York.
- גורזלזני 2015 Gorzalczany, A. 2015. Foreword. In: *The Lod Mosaic: A Spectacular Roman Mosaic Floor*. Israel Antiquity Authority: 6-11.
- גורזלזני 2016 גורזלזני א' 2016. וילה מהתקופה הרומית המאוחרת בלוד: הפסיפסים המפוארים שנחשפו בין השנים 1996 – 2014 בחפירות רשות העתיקות. לוד "דיוספוליס - עיר האלוהים", קובץ מחקרים בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של לוד – כרך ב': 81-114
- גורזלזני 2018 גורזלזני א' 2018. לוד, נווה ירק. חדשות ארכיאולוגיות 130.
https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25489&mag_id=126#bibliography
- גורזלזני ואחרים 2016 גורזלזני א', אבישר מ', טורגה ח', עד ע', יקואל א' ואלישע י' 2016. לוד, פסיפס לוד. חדשות ארכיאולוגיות 128
https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=24984&mag_id=124
- גורזלזני ושואף 2022 Gorzalczany, A. and Shoeff, R. 2022. The Lod Mosaics: From Luxurious Roman Mansion to Catalyst for Urban and Social Change. *Journal of Mosaic Research* 15: 147-165.
- גימי-סורבה 2023 Guimier-Sorbets, A.M. 2023. The Representation of the Nile on Mosaics Various Contexts. *Journal of Mosaic Research* 16: 239-250.

דור מ' 1975. לכסיקון זואולוגי בעלי חוליות. תל אביב	1975 דור
דור מ' 1997. החי בימי המקרא המשנה והתלמוד. תל אביב	1997 דור
Dunbabin, K. M. D. 1999. <i>Mosaics of the Greek and Roman World</i> . Cambridge.	דנבבין 1999
הדד א' 2019. אותות למצוקה ימית - תלאותיה של ספינת המסחר – מרצפת הפסיפס בלוד. לוד "דיוספוליס - עיר האלוהים", קובץ מחקרים בהיסטוריה ובארכיאולוגיה של לוד – כרך ה': 25-42	הדד 2019
היינצל ה', פיטר ר' ופרסלאו י' 1975. הציפורים מגדיר שדה שלם לציפורי אירופה והמזרח התיכון. תל אביב	היינצל, פיטר ופרסלאו 1975
Weiss, Z. and Talgam, R. 2002. The Nile Festival Building and its Mosaics: Mythological Representations in Early Byzantine Sepphoris. In: Humphrey, J. H. (ed.). <i>The Roman and Byzantine Near East</i> , Vol. 3: 55-90.	וייס וטלגם 2002
ורגה ד', אביטל ע', לנדר י' וגזית ד' (בפרסום). כנסיית סטפנוס הקדוש בח' באר-שמע. עתיקות בפרסום	ורגה ואחרים בפרסום
זילברשטיין א' 2009. לוד, רחוב החלוץ. חדשות ארכיאולוגיות 131 https://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=25670&mag_id=127	זילברשטיין 2009
Hachlili, R. 2009. <i>Ancient Mosaic Pavements: Themes, Issues, and Trend</i> . Brill.	חכלילי 2009
Talgam, R. 2015. The Late Roman Mosaics at Lod. In: Bowersock, G.W., Avni, G., Gorzalczany, A., Schwartz, J. and Talgam, R. (eds.). <i>The Lod Mosaic: A Spectacular Roman Mosaic Floor</i> . New York: 50-107.	טלגם 2015
מנדלסון ה' ויום-טוב י' 1988. החי והצומח של ארץ-ישראל אנציקלופדיה שימושית מאוירת. כרך 7. אלון ע' (עורך). תל אביב	מנדלסון ויום-טוב 1988
Servi, K. 2012. <i>Greek Mythology</i> . Ekdotike Athenon S.A. Athens.	סרווי 2012
Ovadiah, A. 1969. Excavations in the Area of the Ancient Synagogue at Gaza, <i>Israel Exploration Journal</i> 19 (4): 193-198.	עובדיה 1969
עמר ז' תשע"א. להשיב את אנטילופת הבובל לארץ ישראל. אריאל 197-198: 205-208	עמר תשע"א
עמר ז', בוכניק ר' ובר-עוז ג' 2009. זיהוי החיות הטהורות שבמקרא לאור מחקר הארכיאולוגי. קתדרה 132: 33-54	עמר ואחרים 2009
פז ע' 1993. החי והצומח של ארץ-ישראל אנציקלופדיה שימושית מאוירת. כרך 6. אלון ע' (עורך). תל אביב	פז 1993
Peters, J.P. and Thiersch, H. 1905. <i>Painted Tombs in the Necropolis of Marissa</i> . Committee of the Palestine Exploration Fund. London.	פיטרס ותירש 1905
Pliny the Elder. 1855. <i>The Natural History</i> , John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London.	פליניוס
Colléony, A. and Shwartz, A. 2020. When the Winners are the Losers: Invasive Alien Bird Species Outcompete the Native Winners in the Biotic Homogenization Process. <i>Biological Conservation</i> 241, 108314.	קולאוני ושוורץ 2020
Kondoleon, C. 1995. <i>Domestic and Divine, Roman Mosaics in the House of Dionysos</i> . London.	קונדולאון 1995

רשימת איורים

ירגזי מצוי במדליון גאומטרי	איור 1
ירגזי מצוי, זכר, צילום: ויקיפדיה Luc Viatour	איור 2
דרור בית במדליון גאומטרי	איור 3
דרור בית (היינצל, פיטר ופרסלאו : 299)	איור 4
שחף נח ברשת בירכתי אוניית דייגים, תקריב	איור 5
שחף נח ברשת בירכתי אוניית דייגים	איור 6
פרט צעיר של שחף אגמים, מתוך אתר create.vista.com	איור 7
ברווז ברשת הדייגים על ירכתי ספינה	איור 8
לביאה צדה בונבל	איור 9
בובל איילי, ויקיפדיה צילום: Bernard Dupont	איור 10
סצנת סוואנה אפריקאית	איור 11
נמר טורף ראם	איור 12
לביאה צדה ראם זכר	איור 13
ראם לבן בשמורת חי בר יוטבתה, צילום: MathKnight מתוך ויקיפדיה	איור 14
קרנף בסצנת הסוואנה האפריקאית	איור 15
קרנף ופיל בציוור הקיר ממערת הקבורה הצידונית במרשה (פיטרס ותירש 1905: PLATE X)	איור 16
קרנף בפסיפס הנילוס מפלסטרינה, איטליה	איור 17
היפופוטם שלו זנב דג מסולסל מיתולוגי	איור 18
היפופוטמים רובצים במים בשמורת סלואוס (Selous) בטנזניה (צילום: יוסף אביטל)	איור 19
היפופוטם פעור לוע (ויקימדיה Jon Connell)	איור 20
דג מיתולוגי גדול שלו זנב מסולסל	איור 21
סוס מיתולוגי שלו זנב דג מסולסל (סוס-ים, היפוקמפוס)	איור 22